

Gezangen voor Liturgie II, 'overal vandaan'

Richard Bot

Op 20 april 1996 vond te Heerenveen de officiële presentatie plaats van de tweede editie van de bundel *Gezangen voor Liturgie* (GvL). Sinds het verschijnen van de eerste editie in 1984, heeft er een gestage uitbreiding plaats gevonden van het liturgisch-muzikaal repertoire in de rooms-katholieke praktijk. In de uitgave van 1984 waren 58 gezangen minder opgenomen dan aanvankelijk de bedoeling was.¹ Om deze redenen is het daarom alleszins gerechtvaardigd dat er twaalf jaar na het verschijnen van GvL een tweede editie is verschenen.

De tweede editie (GvL II) is ten opzichte van de eerste (GvL I) uitgebreid met 287 bladzijden oftewel met 159 teksten en gezangen. Er werden 18 psalmcomposities toegevoegd, 14 psalm-acclamaties, 4 bijbelse kantiëken, 6 halleluja-verzen, 3 evangelie-acclamaties, 11 acclamaties voor divers gebruik, 18 vaste gezangen, 86 strofe- en refreinliederen, 8 gregoriaanse gezangen² en 5 eucharistische gebeden.³

Om praktische redenen heeft men er voor gekozen om geen enkel gezang of tekst te vervangen of weg te laten, zodat GvL II dus een aangevulde editie is. GvL bundelt slechts samen wat reeds elders gepubliceerd is. De bronnen van de nieuwe gezangen in GvL II worden gepresenteerd in de bijlage aan het slot van dit artikel.

Uit het overzicht in de bijlage blijkt dat de gezangen van GvL II overal vandaan komen. Dat alles resulteert in een zeer pluriform geheel en geeft aan dat er werkelijk uit alle beschikbare bronnen is geput die op dit moment beschikbaar zijn voor het uitkiezen van gezangen voor een orde van dienst. Nieuwe bronnen in vergelijking tot GvL I zijn bijvoorbeeld *Amsterdamse katernen*, *Zingend geloven* en *Eva's lied*.

We komen in GvL II zowel het typische katholieke devotielied tegen, 'Drie koningen zagen een sterre' (GvL 597) uit 1907 (!) van A. Hamers, als een 'Intochtslied' (GvL 643) van M. Koijsck-de Bruijne/E. Silcocks uit de bundel *Eva's lied* en alles wat zich daar tussen in beweegt. Er is in totaal voor GvL II uit 40 bronnen geput, soms betreft het 1 gezang, soms wel 23.

Het zijn echter vooral het *Abdijboek* (23), *Continuo* (15), *Liturgische Gezangen*

¹ Zie het voorwoord op de tweede editie van GvL, p. VIII en XIII. Door problemen van auteursrechtelijke aard moest de geplande inhoud van GvL in 1984 afgeslankt worden. Vergelijking van de inhoud van GvL uit 1984 met de voorlopige inhoudsopgave zoals die in de promotiefolder uit 1981 werd aangekondigd, laat zien dat er 58 gezangen waren komen te vervallen.

² Niet vier gezangen, zoals de samenstellers schrijven in de inleiding op p. XIII.

³ Door de uitbreiding van GvL II ten opzichte van GvL I heeft men verzuimd in de 'Verantwoording' (die geschreven werd voor GvL I) het getal van het aantal geselecteerde psalmen, het aantal opgenomen psalmzettingen en het aantal liederen aan te passen.

(16) en het *Liedboek voor de kerken* (18) waaruit in verhouding de meeste nieuwe gezangen komen, namelijk 72 van de 154.

Uit de voorkeur van de samenstellers van GvL II voor deze bronnen kan het een en ander worden afgeleid met betrekking tot de diverse afdelingen van de bundel.

Voor de afdeling 'Psalmen' is het *Abdijboek* de belangrijkste bron geweest, bij de afdeling 'Liederen' vooral *Continuo*, het *Liedboek voor de kerken* (Lbk) en *Liturgische Gezangen* alsmede tal van losse uitgaven van Gooi & Sticht, waaronder veel dat geschreven is voor gebruik in de diensten van de Stichting Leerhuis en Liturgie in Amsterdam.

1. De afdeling 'Psalmen' in GvL II

Voor de toonzetting van de (onberijmde) antwoordpsalm heeft men een grote voorkeur voor de muzikale vorm zoals die bijvoorbeeld in de monastieke traditie gebruikt wordt voor de beurtzang na een schriftlezing. In GvL II bestaat bijna 43 % van de psalmcomposities uit deze muzikale vorm.⁴ In GvL II zijn van de 18 nieuwe composities 11 aan dit genre ontleend. De vraag rijst: is deze uitbreiding voortgekomen uit een vraag van de basis naar nog meer psalmen van dit genre of puur op grond van de voorkeur van de samenstellers? Met andere woorden, worden er psalmcomposities van dit genre veel gezongen in de liturgische praktijk die nog niet in GvL vertegenwoordigd waren of zijn er redenen waarom de samenstellers vonden dat ondanks het grote aantal van dit genre psalmcomposities er toch nog 11 moesten worden toegevoegd? Omdat dit soort vragen ook bij de andere afdelingen van GvL II kunnen worden gesteld, sta ik wat uitvoeriger stil bij het antwoord.

Evenals bij GvL I heeft de samenstellingscommissie bij GvL II diverse adviseurs en instanties om advies gevraagd. Men heeft niet een representatieve steekproef gehouden onder de parochies in Nederland om te weten te komen wat een gemiddelde rooms-katholieke parochie zingt. Daarnaast heeft men ook niet onder gebruikers van GvL I onderzoek verricht naar vragen als: welke gezangen mist u in de bundel, welke gezangen zingt u nooit, welke regelmatig enzovoort. Dat laatste is jammer, want het had tal van zaken aan het licht kunnen brengen die wellicht bepalend hadden kunnen zijn bij de samenstelling van GvL II en die wellicht hadden kunnen leiden tot herziening van de selectie-criteria van de samenstellingscommissie. Uit de inleiding van deze recensie blijkt al dat de commissie niet tot fundamentele wijziging is gekomen van haar criteria. De ingeslagen weg die men met GvL I is ingegaan, wordt vervolgd met kleine koerscorrecties op een aantal punten.

Ten aanzien van de psalmen heeft er geen koerswijziging plaatsgevonden. Het belangrijkste uitgangspunt bij deze afdeling is geweest het aanbieden van

⁴ In GvL I bestond bijna 40% van de psalmcomposities uit dit genre.

een repertoire waarbij men zoveel mogelijk voor elke zondag een psalm kan zingen in de muzikale vorm zoals het *Lectionarium voor de zondagen* die aangeeft. Daarnaast zijn een aantal psalmen opgenomen die als intrede, offerande- of communiepsalm kunnen functioneren. Tenslotte een aantal psalmen die om hun speciale karakter niet mochten ontbreken.

De uitbreiding van het aantal psalmcomposities heeft vooral met het eerste uitgangspunt te maken.

Omdat in GvL I om allerlei redenen een aantal psalmen niet waren opgenomen, die wél in het *Lectionarium* staan aangegeven, heeft men nu geprobeerd om in die leemte te voorzien. Mijn vraag is hierbij of die ingreep in deze omvang daadwerkelijk nodig was. Van de 14 nieuwe psalmen die zijn toegevoegd, zijn er 6 psalmen die vaker dan eenmaal voorkomen in het zondagslectionarium, de overige 7 komen slechts eenmaal voor in de driejarige lezingencyclus terwijl 1 psalm helemaal niet voorkomt in deze cyclus. Bij die 6 die vaker dan eenmaal voorkomen betreft het 4 psalmen die tweemaal voorkomen in de driejarige cyclus en 2 die drie, respectievelijk vijfmaal voorkomen.

In de aanvulling van GvL II met betrekking tot de psalmen zijn er dus eigenlijk maar twee psalmen, psalm 31 en 80 die echt een grote gebruikswaarde hebben.⁵

Jammer is het dat de eerder gemaakte keuzes in GvL I ten aanzien van de psalmen niet zijn herzien. Daarom blijft in GvL het probleem bestaan dat er tal van psalmen zijn waarbij het refrein en/of de verskeuze van een psalm niet overeenkomt met die welke in het *Lectionarium* wordt aangegeven voor de verschillende zondagen.

Zo is bijvoorbeeld van psalm 116 de versie opgenomen van I. Gerhardt/M. van der Zeyde in een toonzetting van A. de Klerk die wat betreft refrein en verskeuze alleen te gebruiken is voor de 2e Zondag van de Veertigdagentijd in het B-jaar, maar niet voor 24e Zondag door het jaar in het B-jaar (verkeerde verskeuze), niet voor Sacramentsdag in het B-jaar (verkeerde refreintekst en gedeeltelijk verkeerde verskeuze) en niet voor Witte Donderdag in het A, B en C jaar (verkeerde refreintekst en gedeeltelijk verkeerde verskeuze). Met name omdat de refreintekst van een antwoordpsalm nogal essentieel is in de harmonisatie met de eerste en/of derde lezing is het van belang dat die overeenkomt met die van het *Lectionarium*. Bij het hier aangehaalde voorbeeld van psalm 116 blijkt dat het uitgangspunt van de commissie om de keuzes van GvL I niet te wijzigen nadelig werkt.⁶

Het probleem had bij deze psalm gemakkelijk opgelost kunnen worden door van psalm 116 twee versies op te nemen, één in de versie van A. de Klerk en één in de versie van A. Bronkhorst op een toonzetting van J. Valke-

⁵ Van psalm 80 was reeds al een zetting voorhanden in GvL. Het betreft hier echter een nieuwe toonzetting van Willem Vogel die uitstekend voldoet in de praktijk.

⁶ Deze psalm kwam al in GvL I voor.

stijn zoals die in het praktijkschrift *Continuo* is verschenen.⁷ Deze toonzetting houdt namelijk precies rekening met een probleem dat veelvuldig voorkomt, namelijk dat een beurtzang die meerdere malen in het *Lectioarium* voor de driejarige cyclus staat aangegeven, steeds een wisselende refreintekst en verskeuze heeft.

Het hier gesignaleerde probleem wat refreintekst en/of verskeuze van beurtzangen in vergelijking met het *Lectioarium* betreft, treedt veelvuldig op in GvL I. Zo komt psalm 103 driemaal in GvL voor, maar van deze drie zettingen is er slechts één (103 II) die maar een enkele maal is te gebruiken, terwijl deze psalm nota bene zevenmaal in de driejarige cyclus voorkomt.⁸ Met psalm 118 doet zich hetzelfde probleem voor, ook hiervoor was een nieuwe toonzetting voorhanden.⁹

Psalm 104 die ieder jaar tweemaal voorkomt, namelijk op het Hoogfeest van Pinksteren en in de Paaswake, heeft nog steeds geen adequate zetting in GvL terwijl ook daarvoor een goede zetting voorhanden was.¹⁰

Het is jammer dat de samenstellers zo weinig gebruik hebben gemaakt van nieuwe toonzettingen bij de samenstelling van GvL II, zoals die in het reeds genoemde praktijkschrift *Continuo* zijn verschenen. De daarin gepubliceerde psalmen zijn altijd zo geschreven dat de refrein- en verskeuze overeenkomt met alle zondagen waarop deze psalmen voorkomen.¹¹

De samenstellers hebben een grote voorkeur voor de muzikale versie van de antwoordpsalm zoals die in de bundel *Wisselende gezangen voor het liturgisch jaar* en het *Abdijboek* te vinden is. De nieuw opgenomen psalmen in GvL II zijn voor het grootste gedeelte uit deze bronnen afkomstig en zijn allemaal toonzettingen van de bekende psalmvertaling van I. Gerhardt en M. van der Zeyde.

Uit praktisch oogpunt gezien is die keuze heel begrijpelijk. Alle toonzettingen zijn eenstemmig uitvoerbaar met cantor, organist en gemeenschap, een koor is niet vereist. De psalmvertaling van deze toonzettingen kent echter voor- en nadelen. Voordelen zijn de poëtische kracht en getrouwheid aan de oertekst, nadeel is de soms nogal weerbarstige vertaling die met name voor de parochiepraktijk niet altijd even geschikt is. Zo lijkt mij bijvoorbeeld de opgenomen versie van psalm 2 voor Kerstmis van GvL II toch minder ge-

⁷ 2 (1987) 2 MB 32-33 (p. 142-143), uitgave Gooi en Sticht Baarn, in samenwerking met de SNK en de NSGV.

⁸ Het is dan ook niet zonder reden dat de redactie van *Continuo* deze psalm opnieuw heeft laten toonzetten, zie jaargang 4 (1990) 4 MB 95-97 (p. 389-391).

⁹ *Continuo* 7 (1992) 7 MB 155-160 (p. 639-644).

¹⁰ Zie p. 34-35 in: *U zoekt mijn hart*, uitgave NSGV, KRO en Gooi & Sticht Baarn 1990.

¹¹ Van de in totaal 22 verschenen beurtzangen in *Continuo* werden er maar 3 opgenomen in GvL.

schikt voor de parochiepraktijk, zeker met Kerst!:

Waarom zijn de volken oproerig,
gaan zinloos de natiën aan?
 Hoe *poster*en zich wereldse heersers,
 spannen samen de groten der aarde...¹²

Daarnaast klinkt deze vertaling in combinatie met de toonzetting soms nogal vreemd. Zo werkt vers 3 uit psalm 68 nogal ironisch met de erbij behorende toonzetting van Herman Strategier. Dit komt met name door de tekstherhaling en het erbij behorende ritme.¹³

Naast de zeer fraaie toonzettingen die uit het *Abdijboek* en *Wisselende gezangen* in GvL voorkomen, zoals bijvoorbeeld psalm 27, 40, 63 II en 85, zijn er toch ook tal van zettingen die voor de parochiepraktijk enigszins gekunsteld overkomen. Met name de refreinen moeten als het ware in één keer goed pakken, willen ze gemakkelijk nagezongen kunnen worden door een parochiegemeenschap, zoals bijvoorbeeld het refrein van psalm 110 (lastig einde, vooral door de lydische toonsoort en de begeleiding).

Iedere goede muzikale uitvoering staat of valt natuurlijk met een goed voorbereide en een foutloos en muzikaal gezongen voordracht, ondersteund door een adequate orgelbegeleiding met een korrekte harmonisatie. Dat geldt echter met name voor de psalmen die uit de monastieke traditie afkomstig zijn. Het probleem van deze psalmen is dat zij door hun niet-metrische toonzetting van muzikale formules met recitatiefkarakter een feilloos aanvoelen van de juiste agogiek vereisen. Daarbij dient de harmonisatie recht te doen aan de modale toonsoort waarin zij gecomponeerd zijn.

Zwaar en log gezongen zonder enige differentiatie in toonduur tussen beklemtoonde en onbeklemtoonde lettergrepen in een harmonisatie die geheel voorbijgaat aan het modale karakter van de melodie, maakt deze psalmen een kwelling voor luisteraar én uitvoerder. Zolang er nog steeds geen bundel met orgelbegeleidingen bij GvL is verschenen, is dat een extra moeilijkheid voor een muzikaal functioneren van deze psalmen.¹⁴ Wat dat betreft kunnen de toonzettingen van bijvoorbeeld Bernard Huijbers soms beter 'tegen een stootje'.

Het is om die redenen dat naar mijn mening deze psalmen niet zo oververtegenwoordigd hadden mogen zijn in deze afdeling. Beter was het geweest

¹² Fragment van vers 1, GvL psalm 2 II, p. 6. Het nut van het opnemen van deze psalm is volgens mij erg gering. Psalm 2 komt niet als antwoordpsalm voor met kerst. Het is de intredepsalm van de nachtmis met kerst. Het aantal parochies dat deze psalm als intredepsalm zal zingen in een nachtmis lijkt mij niet erg groot.

¹³ Het ritmisch probleem zit vooral in de te grote hoeveelheid achtsten en zestienden die achter elkaar worden gebruikt met als gevolg kortademigheid van de frase.

¹⁴ Met betrekking tot dit probleem, zie verderop in dit artikel.

om te streven naar een meer evenwichtige verdeling tussen de muzikale genres van de antwoordpsalm door het opnemen van meer anderssoortige composities. Wat dat betreft hinken de samenstellers toch een beetje op twee gedachten. Zij hebben wél de refreinen van de Nederlandstalige psalmen op Engelse melodieën in de bewerking van Duin, Ponten/Valkestijn opgenomen in de afdeling 'Acclamaties uit de psalmen', maar niet de erbij behorende psalmverzen in de afdeling 'Psalmen'. Dat heeft te maken met het feit dat het uitgangspunt is geweest om alleen gezangen op te nemen die eenstemmig gedacht zijn of als zodanig uitvoerbaar.¹⁵ In de optiek van de samenstellers zijn de psalmen van Ponten/Valkestijn alleen meerstemmig uitvoerbaar en daarom niet geschikt voor éénstemmige uitvoering.¹⁶

Daarentegen heeft men wél opgenomen psalm 150 in de versie van Gerhardt en van der Zeyde/Oomen evenals de gezongen voorbeden 'Groter dan ons hart' (GvL 448) en 'Ik zal er zijn' (GvL 577) van Oosterhuis/Oomen, de evangelie-acclamatie 'Gelukkig die het woord hoort' (GvL 270b) van H. Vrijdag en de gezongen zegen 'De Levende zegene en behoeft u' (GvL 344) van G. Bremer. Deze maken allemaal gebruik van exact hetzelfde Engelse principe van de *chant*. Juist omdat de psalmen van Duin, Ponten/Valkestijn in de parochiepraktijk veel worden gezongen hadden zij zeker in GvL moeten staan. Het is daarom wat merkwaardig om te konstaten dat wél 10 refreinen van hun hand waardig worden bevonden om te worden opgenomen maar niet de erbij behorende psalmverzen in de afdeling 'Psalmen'.¹⁷

De gehele afdeling 'Psalmen' vertoont een bont gekleurd geheel van stijlen en vormen. GvL brengt slechts samen wat in de loop der jaren is verschenen en zijn waarde heeft bewezen. Zo treffen we naast 6 Geneefse psalmen, bijvoorbeeld toonzettingen aan van: J. Gelineau, M. Pirenne, A. de Klerk, H. Strategier, B. Huijbers, W. Vogel etc. Jammer dat sommige drukfouten uit GvL I nog steeds niet gecorrigeerd zijn. Zo zijn psalm 42 en psalm 103 I van Bernard Huijbers nog steeds niet afgedrukt conform de uitvoeringswijze van de refreinen zoals die in de partituur van deze gezangen staat aangegeven en ontbreekt bij psalm 27 na vers 2 nog steeds de aanwijzing 'refrein'.¹⁸

Hoewel volgens de 'Verantwoording' GvL zich ook richt op gebeds- en

¹⁵ Zie bladzijde X in: 'Ter verantwoording' van GvL.

¹⁶ De Engelse praktijk toont echter overduidelijk aan dat men deze psalmen ook wel degelijk eenstemmig kan zingen, uiteraard wel met orgelbegeleiding, waarbij de organist de vierstemmige *chant* speelt, al of niet met alt of tenor in een uitkomende stem. Bij een psalm met veel verzen wordt deze praktijk meestal toegepast in afwisseling met de vierstemmig gezongen *chant* door het koor.

¹⁷ Van de 14 opgenomen acclamaties in de afdeling 'Acclamaties uit de psalmen', zijn er 11 van Valkestijn!

¹⁸ Zie hiervoor het artikel van R. Bot, Psalm 103 'Onze hulp is' in: *Continuo* 4 (1990) 4, AP 63 (p. 377 e.v.).

vesperdiensten zijn de meeste psalmen alleen maar als beurtzang na een lezing te gebruiken, simpelweg omdat de meeste psalmen maar fragmenten van psalmen vormen. De vraag is of de alternerende psalmodische vorm de meest geschikte vorm van psalmzingen is voor een gebeds- of vesperdienst in een parochie. Wie deze vorm wil gebruiken vindt in GvL maar weinig psalmen die in deze vorm zijn gecomponeerd.

2. De afdeling 'Acclamaties uit de psalmen'

Deze afdeling kwam nog niet voor in GvL I. Het voorwoord bij de tweede editie van GvL is nogal vaag over het gebruik van deze acclamaties: "korte gezangen die als refrein of acclamatie een gevarieerd gebruiken beogen".¹⁹ In feite wordt hier bedoeld dat een refrein van een beurtzang naar een psalm zowel te gebruiken is als acclamatie op bijvoorbeeld het evangelie, als acclamatie bij de voorbede, tijdens het eucharistisch gebed, bij de lichtritius aan het begin van bijvoorbeeld een adventsviering of als onderdeel van een uitgebreid openingsgebed.²⁰

Over de muzikale samenstelling van dit onderdeel sprak ik reeds in § 1 van dit recensie-artikel. Naast de acclamaties van J. Valkestijn treffen wij toonzettingen aan van de hand van G. Beemster, M. Pirenne en W. Vogel. Deze afdeling als zodanig vind ik persoonlijk nogal overbodig. Er zijn tal van refreinen van psalmen uit de afdeling 'Psalmen' die even zo goed als losse acclamatie zouden kunnen functioneren zoals de refreinen van psalm 85, 119 I en 119 II. Een simpel register met daarin verwijzingen naar de betreffende psalmen zou effectiever zijn geweest dan de keuze die nu is gemaakt: een optelsom van 11 refreinen van Valkestijn waaraan dan nog 3 refreinen van andere componisten zijn toegevoegd. Tot slot, hoe moet een parochie ooit deze refreinen kunnen opzoeken wanneer men met een nummerbord werkt dat in principe bestaat uit een getal met drie cijfers? Het was praktischer geweest als men gewoon deze refreinen had doorgenummerd na de afdeling 'Kantieken'.

¹⁹ Zie 'Bij de tweede editie', p. XIII.

²⁰ De officiële Romeinse liturgie van na Vaticanum II kent het hier beschreven pluriforme gebruik van psalmrefreinen niet. Als principe is het echter niet geheel nieuw. Ook de oude Romeinse liturgie kende het principe van het combineren van een vers van psalm met een tekst uit een ander bijbelboek, zie bijvoorbeeld het responsorium *Emendemus in melius* voor Aswoensdag, *Graduale Romanum* p. 66, waar vers 9 van psalm 78 gecombineerd wordt met vers 2 uit hoofdstuk 3 uit het boek Baruch. In Nederland zien we de hier beschreven pluriforme gebruik echter al geruime tijd. Gerard Kock schreef hierover in: *Continuo* 2, 2 (1987), SV 12 (p. 138), 3, 3 (1989) SV 22 (p. 262) en 5, 1 (1990) SV 34 (p. 410). Zie verder hierover van dezelfde auteur *Op de maat van de liturgie*, uitgave SNK Utrecht 1996.

3. De afdeling 'Kantieken'

Deze afdeling behoeft geen nadere toelichting. In GvL II werd deze afdeling met 4 gezangen uitgebreid. Het betreffen twee onberijmde kantieken die blijkbaar als alternatief bedoeld zijn voor de berijmde die al in GvL I waren opgenomen, namelijk die van Mozes (Ex 15,1-13, GvL 161) als alternatief voor 'Ik zing voor de Heer' (Ex 15,1-8, GvL 151), en de 'Lofzang van Simeon' GvL 162 als alternatief voor GvL 157. Mij is niet duidelijk waarom dan ook niet een onberijmde versie van de 'Lofzang van Zacharias' is opgenomen, terwijl daarvan in GvL I wél een berijmde versie is opgenomen (GvL 156). Daarentegen is weer wél een berijmde versie van de 'Lofzang van Maria' opgenomen (GvL 164), waarvan alleen twee onberijmde versies in GvL I voorkwamen (GvL 154-155). Naast de twee integrale zettingen en één fragment van de 'Lofzang van Maria' is er ook nog een derde zetting van deze lofzang in de toonzetting van R. Veelenturf in GvL II toegevoegd. Een weinig geslaagde zetting uit de begintijd van de liturgisch-muzikale vernieuwing waar nogal wat valse woordaccenten in voorkomen. Een zetting die beter achterwege had kunnen blijven.

4. De afdeling 'Vaste gezangen' en 'Andere vaste gezangen'

Deze twee afdelingen bevatten tal van ordinariumgezangen voor zowel eucharistische- als niet-eucharistische vieringen. De twee afdelingen waarin de ordinariumgezangen uiteenvallen is wat duister. In GvL I was die tweedeling begrijpelijk. In de afdeling 'Andere vaste gezangen' waren de openingsverzen voor gebedsdiensten opgenomen, de acclamaties op de voorbeden (die immers in beide type vieringen voor kunnen komen) en de litanie van alle heiligen die specifiek voor bepaalde vieringen is bedoeld. In GvL II is die tweedeling echter nogal verwarrend en nogal arbitrair. Immers waarom zijn de *Gloria*-berijmingen c.q. bewerkingen (GvL 381-384) in de afdeling 'Andere vaste gezangen' opgenomen, terwijl die toch in principe in de eucharistieviering thuis horen en dus eerder bij de afdeling 'Vaste gezangen' behoren te staan? Daarentegen werd de toonzetting van de gezongen wegzending en zegen naar Nu 6, 24-27 van G. Bremer (GvL 344) wél bij deze afdeling opgenomen, terwijl die toch eerder in een woord- of gebedsdienst thuishoort dan een eucharistieviering.

Ook de acclamaties, nrs. 391-400a-b, lijken niet allemaal logisch in deze categorie thuis te horen. Zo zijn de acclamaties 391-396 in eerste aanleg bedoeld als acclamaties in communiegebeden.²¹ Vreemd is dat de acclamaties 301a en 301b dan ook niet bij deze afdeling zijn opgenomen; óf alle acclamaties voor gebruik in communiegebeden hadden onder de afdeling 'Vaste gezangen' moeten worden opgenomen. Dat laatste zou ook de enige mogelijk-

²¹ Dit zijn gebeden die in een Woord- en Communieviering worden uitgesproken voordat van te voren geconsacreerde hosties worden uitgereikt aan de gelovigen.

heid geweest zijn omdat men immers de oorspronkelijk opzet van GvL I niet heeft willen wijzigen, de nrs. 301a en b komen reeds voor in GvL I. Acclamatie 398, vers 1 uit Ps. 130 hoort mijns inziens gewoon thuis bij de afdeling 'Acclamaties uit de psalmen'.

Het grootste winstpunt in deze afdeling is de opname van de diverse 'Lofzangen'. Dat zijn berijmingen of bewerkingen van de *Gloria*-tekst, een categorie van gezangen die node werd gemist in GvL I. Immers als er geen koor of cantor in een viering aanwezig is, kunnen de bestaande toonzettingen uit de zogenaamde 'Missen' als Markusmis, Willibrordusmis, niet gezongen worden. Een strofische vorm is dan de enige vorm die uitkomst biedt. Andersom, als wel een cantor aanwezig is, maar geen koor, dan is het beter om toonzettingen te gebruiken van het *Gloria* die als zodanig daarvoor geschikt zijn. Tenslotte is het beter om voor woord- en communievieringen eigenstandige composities te gebruiken dan onderdelen van de zogenaamde missen die toch te veel reminiscenties vertonen met de eucharistieviering. Er wordt namelijk zoveel mogelijk geprobeerd om van deze vormen van liturgievieren volwaardige vormen te maken, juist in muzikaal opzicht.

Vreemd is het tenslotte dat er wel vijf gezongen openingsverzen voor woord- en gebedsdiensten werden opgenomen terwijl er maar één gezongen wegzending en zegen is opgenomen, waarvan toch meer toonzettingen bestaan.²²

5. De afdeling 'Liederen'

5.1 Het Liedboek voor de Kerken

De afdeling 'Liederen' heeft de grootste uitbreiding ondergaan. Opvallend is ondermeer dat er uit het *Liedboek voor de kerken* 15 liederen werden opgenomen, waarmee het totaal aantal liederen uit dit *Liedboek* op 60 komt. Het betreft ofwel gezangen waarbij tekst én melodie werd overgenomen, ofwel alleen melodie of tekst.²³ Ondanks de fraaie aanwinsten die GvL rijker is geworden, zijn er een paar kanttekeningen te maken bij een aantal keuzes uit het Liedboek:

a. Bij 'Het lied tussen licht en donker' (GvL 578) op de melodie van 'Von Gott will ich nicht lassen' (Lbk 107/126) heeft men niet voor de tekst van gezang 126 gekozen (ook een adventstekst). Waarom koos men voor de melodische versie van het *Liedboek* terwijl men niet voor de tekst van gezang 126 koos (ook een adventstekst)? De tekst die nu bij deze melodie is afgedrukt, is door Tom Naastepad niet geschreven bij de melodische versie van

²² Zie bijvoorbeeld de *Modellen voor woord- en gebedsdiensten* van de NRL.

²³ In totaal zijn er nu 67 melodieën en/of teksten uit de psalmen en gezangen van het *Liedboek voor de kerken* in GvL opgenomen.

het *Liedboek* maar bij de melodische versie van het *Evangelische Kirchengesangbuch*, nr. 283. Deze tweeslachtige keuze is bovendien te betreuren omdat Jan Valkestijn bij deze versie van tekst en melodie zijn meerstemmige zettingen maakte in opdracht van de redactie van *Continuo* 3 (1988) 1, MB 49 (p. 213), en als zodanig heeft dit lied bekendheid gekregen binnen in de parochiepraktijk.

b. Bij 'Een dubbel-lied van veertig regels' (GvL 588) heeft men gekozen voor de melodie van 'Herzlich tut mich verlangen' (Lbk 183). De tekst, geschreven door Willem Barnard, heeft zijn verspreiding gekregen onder meer door de *Randstadbundel* (Gooi & Sticht Hilversum 1974 en latere drukken) en de boekjes *Bron van Christelijke Geest* (uitgave Gooi & Sticht, vanaf de jaren '60). Waarom zijn van dit lied in GvL niet de oorspronkelijk 10 strofen opgenomen, maar slechts de eerst 5? De titel 'Een dubbel-lied van veertig regels' (tweemaal vijf coupletten van ieder 8 regels) is nu een vlag die de lading niet meer dekt. De eerst aangegeven melodie in de genoemde eerste uitgaven is die van 'Ik wil mij gaan vertroosten'. Als alternatieven worden verder genoemd 'O Hoofd vol bloed en wonden' en 'God groet u, zuiv're bloeme'.

De samenstellers hebben gekozen voor de tweede versie. De derde optie lijkt mij buiten iedere discussie te staan, immers een Marie-devotielied met deze tekst is bepaald niet een geslaagde combinatie wat woord-toonverhouding betreft. Vreemd is het echter dat men hier voor de melodische versie van het *Liedboek* kiest, terwijl men bij het lied 'O Hoofd vol bloed en wonden' (GvL 511) kiest voor de gangbare versie, zoals wij die onder andere kennen uit de Mathëus-passion van J.S. Bach, en niet voor de versie van het *Liedboek*.

Andersom zou logischer zijn geweest, zowel vanuit oecumenisch als vanuit praktisch oogpunt omdat *Liedboek* en GvL nu op dit punt divergeren. Welke parochie zal deze versie van de melodie foutloos bij deze tekst leren zingen, zeker als men de oude versie kent met de melodie 'Ik wil mij gaan vertroosten' dan wel met 'O Hoofd vol bloed en wonden' in de ritmische versie zoals GvL 511 die heeft?

c. Een zelfde melodische inconsequentie kende GvL I ook al. Het lied 'O Heiland opent wijd de poort' (GvL 510) volgt de melodische versie van Lbk 128 terwijl 'Het lied van de komende Heer' (GvL 537) de historisch latere (RK) versie volgt. Het is vreemd dat deze twee melodieën niet gelijk getrokken zijn omdat daar van verschillende kanten terecht kritiek op is uitgeoefend.

d. Bij het 'Lied van het geloof' (GvL 652) heeft men niet gekozen voor de versie van de melodie waarbij Henk Jongerius zijn tekst schreef, maar voor de versie van het *English Hymnal*. Dat is vreemd omdat Jongerius juist gekozen heeft voor de versie van 'Herr Jesu Christ, dich zu uns wend' (met één melodische wijziging aan het einde aan de tweede regel), zoals die in het *Evangelische Kirchengesangbuch*, nr. 126 is te vinden. Bovendien is door deze wijziging

van de samenstellers de meerstemmige zetting onbruikbaar geworden waarmee dit lied door Jongerius werd gepubliceerd en waarin het bekend geworden is in de parochiepraktijk.²⁴ Nu is de melodie door de samenstellers vervangen voor de versie zoals die in het *English Hymnal* nr. 173 is te vinden.

e. Bij het lied 'Laat ons de Heer lofzingen' hebben de samenstellers blijkbaar een oude druk van het *Liedboek* als bron gebruikt, want in alle latere drukken, ook het zogenaamde 'groen boek' geven een 'g' in plaats van een 'gis' in de voorlaatste noot van de zesde regel.

5.2. Het contrafact

Bij het maken van de bovengenoemde musicologische kanttekeningen belanden we als vanzelf bij een ander musicologisch probleem in relatie tot het *Liedboek*, namelijk het gebruik van het contrafact in GvL II. In GvL I hebben de samenstellers zo veel als mogelijk geen contrafacten opgenomen, met name die welke over het algemeen nogal wijd verspreid waren in de parochiepraktijk. Dat standpunt was begrijpelijk. Te veel en te gemakkelijk heeft men in de praktijk naar het middel van het contrafact gegrepen, waardoor het repertoire van heel wat parochies in de zestiger en zeventiger jaren versmalde tot een 'Liturgische top-tien': dat wil zeggen dat praktisch het gehele repertoire van strofeliëden verengd werd tot 10 melodieën waarop het gehele repertoire van liedteksten werd gezongen. Dat heeft als gevolg gehad dat er nog steeds parochies zijn die wat hun liedrepertoire betreft niet veel verder zijn gekomen dan die 'toptien'.

Die beslissing had tot gevolg dat bekende liederen als 'Aan wat op aarde leeft' (GvL 575), 'Gij die verrezen zijt' (GvL 607), 'U Heer zij lof gebracht' (GvL 636), 'Heeft Hij ons bidden opgevangen' (GvL 610), 'Wie in de schaduw Gods mag wonen' (GvL 651) in GvL I niet waren opgenomen. Ondanks deze afwijzing, bleven deze liederen veel gezongen. De samenstellers hebben nu gemeend hun standpunt te moeten verlaten en zoals de nummers hierboven al aangeven; ze zijn allemaal opgenomen in GvL II. Het probleem van het contrafact ligt mijns inziens niet zozeer in het feit op zich als wel in de frequentie waarin het contrafact gebruikt wordt in de praktijk. Een te vaak gezongen melodie werkt nivellerend op het verstaan van de tekst in het bijzonder als wel in de appreciatie van het zingen van liturgische gezangen in het algemeen bij de vierende gemeenschap.

Wat dat eerste betreft hebben naar mijn mening liederen zoals 'Wie in de schaduw Gods mag wonen' (GvL 651) en 'Heeft Hij ons biddend opgevangen' (GvL 610) te veel geleden onder het gebruik van een contrafact. Wanneer deze teksten van meetaf aan een eigen melodie zouden hebben gekregen, zou dat de draagwijdte van deze teksten aanzienlijk vergroot hebben, nog afgezien van de vraag of de woord-toon verhouding zo geslaagd is bij al deze contra-

²⁴ Zie: *24 Engelse kerkliederen*, uitgave Gooi & Sticht Hilversum 1975, no. 16, p. 21.

facten.²⁵ Enjambementen worden met name in de contrafacten van Geneefse psalmen nogal eens hinderlijk onderbroken, met name door de, overigens terechte, herplaatsing van rusten aan het einde van regels die in eerdere bundels zonder rusten waren genoteerd en als zodanig ook (waarschijnlijk) door de tekstdichters bedoeld!²⁶

Wat betreft de frequentie van het optreden van het contrafact in GvL valt op dat ten aanzien van het gebruik van de melodie van de Geneefse psalm 118 GvL hetzelfde aantal contrafacten heeft als het *Liedboek voor de kerken*, namelijk vijfmaal. Wat de andere bekende contrafacten betreft: naar mijn mening had GvL 636, 'Het grote danklied' (contrafact van 'Lobe den Herren') gezien de nogal zwakke tekst, achterwege kunnen blijven, evenals GvL 607, 'Gij, die verreezen zijt'. Gezien het feit dat er genoeg paasliederen voorhanden zijn is dit lied toch min of meer een doublure, bovendien is het wat de inhoud van de tekst betreft een doublure van het contrafact (met dezelfde melodie), 'Het lied van de Dag des Heren' (GvL 429).

Een tweede in het oog lopende punt is dat door de beslissing van de samenstellers om het contrafact als verschijnsel te accepteren, een aantal contrafacten van Bernard Huijbers nu ook moesten worden opgenomen, zie bijvoorbeeld 'Het lied van de oproep ten leven' GvL 615, 'Hij die gesproken heeft' GvL 616 en 'Lied van de overtocht' GvL 657.

5.3. Andere belangrijke aanvullingen

- Naast het *Liedboek* is er uit vele andere bronnen geput (zie het overzicht in de bijlage aan het slot van dit artikel). Zo zijn er uit het praktijkschrift *Continuo* 15 liederen opgenomen. Het betreft vooral liederen die duidelijk in lacunes voorzien zoals liederen voor de Goede Week, bijvoorbeeld 'Gloria laus' GvL 598, 'Hosanna, Zoon van David' GvL 620, of 'Een lied voor Allerheiligen' GvL 605.

- Uit de bundel *Liturgische Gezangen* werden vooral die liederen opgenomen die de afgelopen tien jaar duidelijk een plaats hebben verworven in de parochiepraktijk, zoals bijvoorbeeld het inmiddels overbekende 'Lied van de opstanding' GvL 591, of 'Schriftlied' GvL 593.

- Ook in de afdeling 'Liederen' werden er uit het *Abdijboek* gezangen overgenomen. Het betreft een vijftal hymnen. Wat merkwaardig is de ritmische notatie van sommige hymnen zoals het gebruik van achtsten en kwartnoten en achtste rusten. Zie bijvoorbeeld in het 'Morgenlied' GvL 584, waarbij gebruik wordt gemaakt van de gregoriaanse hymne 'Ad sacros virgo'.²⁷ Deze notatie is daarom merkwaardig omdat het *Abdijboek* consequent kiest voor een notatie waarbij slechts gebruik wordt gemaakt van dichte noten zonder

²⁵ Zie bijvoorbeeld GvL 651, strofe 1, regel 3: onderkómen, in plaats van ónderkomen.

²⁶ Zie bijvoorbeeld GvL 651, strofe 2, regel 1 naar 2, regel 3 naar 4.

²⁷ Zie eveneens GvL 608 en 624 waar hetzelfde verschijnsel optreedt.

stok.

- Eén van de punten van kritiek op de afdeling 'Liederen' in GvL I was het ontbreken van goede openings- en slotliederen. De reformatorische traditie beschikt over een uitnemende collectie van goede strofeliederden met melodien uit diverse eeuwen. Melodieën die universeel eigendom van alle kerken zouden moeten zijn. Melodieën die uitermate geschikt zijn om massaal gezongen te worden als besluit of opening van een viering. De samenstellers hebben deze kritiek ten dele gehonoreerd. GvL II is uitgebreid met 8 liederen uit de Anglicaanse traditie die aan de hiervoor geformuleerde wens voldoen. Jammer is het echter dat men niet bekende melodien uit de Lutherse traditie heeft opgenomen zoals bijvoorbeeld 'Wie schön leuchtet der Morgenstern' (Lbk 148/157) of 'Wer nun den lieben Gott lässt walten' (Lbk 75/78/429).

- Met het noemen van de hiervoor genoemde bronnen is geenszins rechtgegaan aan alle overige bronnen, overal vandaan, waaruit is gekozen bij de aanvulling van de afdeling 'Liederen'.

Twee zaken vallen bij die overige bronnen op. Men heeft drie gezangen opgenomen uit projecten die speciaal voor jongerenkoren zijn geschreven, te weten de projecten 'Overal vandaan' en 'Adem en hartslag' beide uitgaven van Gooi & Sticht. De vraag is of hiermee recht wordt gedaan aan het verschijnsel jongerenkoren en hun repertoire. Natuurlijk bezit dit repertoire geen monopolie-uitvoeringsrecht door jongerenkoren. Wanneer materiaal uit dat repertoire goed is, verdient het een wijder gebruik. De vraag rijst alleen waarom juist deze drie gezangen en niet meer, te meer daar dit project meer goede gezangen bevat die algemeen gebruikt zouden kunnen worden. Wellicht dat GvL dan wat meer een brugfunctie zou hebben kunnen vervullen naar deze categorie van koren. Dat zelfde geldt ook voor het repertoire van kinderkoren. Uit de bundel *Alles wordt nieuw* werd zegge en schrijve één lied opgenomen. Ook hier geldt, waarom niet meer?

Evenals het *Liedboek voor de kerken* slaagt GvL er niet in om het goede kinder- en jongerenlied tot algemeen kerklied te laten uitgroeien.

6. Tot slot

Met de bespreking van GvL II zijn twee afdelingen nog niet genoemd, te weten de appendix: 'Orde van dienst voor de eucharistie' en 'Gregoriaans voor volkszang'. Wat die eerste afdeling betreft, deze werd uitgebreid met vijf eucharistische gebeden. Deze vormen een welkome uitbreiding van de overige reeks eucharistische gebeden. Jammer is het echter dat in de teksten die als kyrië-tropen in de boeteritus kunnen functioneren, niet meer teksten zijn opgenomen voor de zondagen door het jaar. Twee teksten is toch wel érg mager voor 34 zondagen door het jaar!

Het katern gregoriaans werd uitgebreid met een achttal gezangen, het *ordinarium* met vijf gezangen en drie Maria-antifonen. De uitbreiding van de maria-antifonen met drie is terecht. Nu beschikt men ten minste over alle maria-antifonen voor iedere periode van het liturgisch jaar. Een tweede ver-

nieuwing betreft de lay-out. Het totale notenbeeld van dit katern werd opnieuw gezet wat de optische leesbaarheid zeer ten goede is gekomen.

Nieuw is tenslotte in GvL II het musicologisch register, dat informatie verschaft over de eerste publikatie van tekst of melodie, eerste bron van het complete gezang en de contrafactuur. Een toevoeging die de waarde van GvL in hymnologisch opzicht sterk verhoogd heeft. Te wensen bleef nog een register op liturgische vindplaats van de antwoordpsalm in de drie jarige lezingencyclus voor de zondag.

- Wanneer we GvL II met GvL I vergelijken dan levert dit duidelijk veel winstpunten op. De uitbreiding met 200 pagina's is zonder meer een verrijking voor de parochiepraktijk, een uitbreiding die geput is uit bronnen "overal vandaan". Het is alleen jammer dat eerder gemaakte keuzes niet zijn herzien daar waar dat mogelijk was geweest zoals ten aanzien van de afdeling 'Psalmen' en dat bepaalde uitbreidingen niet helemaal zorgvuldig zijn overwogen en overdacht zoals bij de 'Acclamaties uit de psalmen'. Een grote wens die al vele malen is geuit blijft nog recht overeind staan: een bundel met orgelbegeleidingen bij GvL. GvL staat of valt in de praktijk met een goede orgelbegeleiding. Juist bij GvL II is die noodzaak nog harder aanwezig. Het is financieel ondoenlijk en vanuit praktisch standpunt bekeken onuitvoerbaar dat een organist alle partituren zou moeten aanschaffen, "overal vandaan", waarin alle gezangen van GvL terug zijn te vinden. Het laat zich gemakkelijk raden wat er nu in de praktijk gebeurt. In het gunstigste geval kopieert men het een en ander, veelal echter harmoniseert een organist zelf de gezangen met alle gevolgen van dien: slechte overgangen van regels, zeker daar waar de componist een bepaald aantal maten voor een tussenspel heeft gereserveerd, melodieën die totaal van karakter veranderen door een foutieve harmonisatie die niet past bij de modaliteit van een lied of gezang.

Summary

This year saw the publication of the second, much augmented, edition of the Dutch Roman-Catholic Song book *Gezangen voor liturgie* (Baarn: Gooi & Sticht). This article is an attempt to critically evaluate the principles used by the compilers of the second edition in selecting additional material added to the songs already present in the first edition.

Richard Bot is docent gregoriaans en katholieke kerkmuziek aan het Conservatorium van Amsterdam, medewerker kerkmuziek van het Diocesaan Pastoraal Centrum van het Bisdom Rotterdam en dirigent-organist van de Moeder-Gods-parochie, Voorschoten. Momenteel werkt hij tevens aan een promotie-onderzoek onder leiding van prof. dr. G. Lukken over de invloed van de Liturgische Beweging op de katholieke kerkmuziek in Nederland.

Bijlage

- 'Abdijboek', A. Bank, Amsterdam 1967
- 'Adem en Hartslag, Gooi en Sticht, Baarn 1992
- 'Alleluja', L.C.G. Malmberg, Den Bosch/A. Bank, Amsterdam 1960
- 'Alles wordt nieuw', G.F. Callenbach, Nijkerk 1974
- 'Amsterdamse katernen', Stichting Cantoraat Oude Kerk, Amsterdam z.j.
- fonds van het Apostolaat voor kerkelijk leven, Abdij Tongerlo, Westerlo (België)
- 'Breek de duisternis', Gooi en Sticht, Hilversum 1981
- 'Bijbels liedboek', Katholieke Bijbelstichting, Boxtel 1971
- 'Cantatorium', A. Bank, Amsterdam z.j.
- 'Cantus populares', A. Bank, Amsterdam 1953
- 'Continuo', Gooi en Sticht, Baarn 1986-
- 'Dan zal ik leven', Gooi en Sticht, Hilversum 1983
- 'De kleine bundel', Gooi en Sticht, Hilversum 1981
- 'De Psalmen', Katholieke Bijbelstichting en Nederlands Bijbelgenootschap, 1972
- 'Dit huis vol mensen', Gooi en Sticht, Hilversum 1980
- 'Eva's lied', J.H. Kok, Kampen 1984-1988
- 'Geef ons een teken', Gooi en Sticht, Hilversum 1983
- 'Gezangsbundel bisom Rotterdam', Rotterdam 1966
- 'Hoor Israël', Gooi en Sticht, Hilversum 1984
- fonds 'Intermonasteriële werkgroep voor liturgie, Oosterhout
- 'Klein Kerstatorium', Gooi en Sticht, Hilversum 1981
- 'Licht van mijn vrijheid', Gooi en Sticht, Hilversum 1982
- 'Liedboek voor de kerken', Boekencentrum en Jongbloed-Zetka, 's-Gravenhage/Leeuwarden 1973
- 'Liturgische gezangen', Gooi en Sticht, Hilversum 1980
- 'Missa ter gedachtenis', A. Bank, Amsterdam 1974
- 'Nederlands Engelse Psalmen', A. Bank, Amsterdam z.j.
- 'Niemandslaan van stilte', Gooi en Sticht, Hilversum 1981
- 'Overal vandaan', Gooi en Sticht, Hilversum 1987
- muzieklonds persdienst Bisdom 's-Hertogenbosch
- 'Petrus en Paulusbundel', Gooi en Sticht, Hilversum 1987
- 'Randstadbundel', Gooi en Sticht, Hilversum 1971
- muzieklonds Stichting Leerhuis en Liturgie te Amsterdam
- 'Tien Bijbelliederen', Gooi en Sticht, Hilversum 1989
- 'Van woord en weg', Gooi en Sticht, Hilversum 1989
- 'Vergeet niet', Gooi en Sticht, Hilversum 1977
- 'Wat vrolijk over u geschreven staat', Gooi en Sticht, Hilversum 1985
- fonds Werkgroep voor volkstaalliturgie, Amsterdam
- 'Wisselende gezangen voor het liturgisch jaar', A. Bank, Amsterdam z.j.
- 'Zes cantiques', Gooi en Sticht, Hilversum 1989
- 'Zingend geloven', Boekencentrum, Zoetermeer 1991